

PALEO-AKTUELL 16

ARCHEOLOGIE IN 2004

RUG / GIA

Met de jaarlijkse uitgave van Paleo-aktueel
geven de medewerkers van het Groninger Instituut voor Archeologie
inzicht in een deel van het lopende onderzoek van het instituut

Vormgeving: Roelf Barkhuis

Omslagontwerp: Nynke Tiekstra

Foto omslag: Vondst muntschat bij opmeten van de oosttoren
van de Zuidoostpoort van Nieuw Halos (pp. 84–88; foto S. Benerink).

ISBN 9077922105

ISSN 1572-6622

Website

www.paleo-aktueel.nl

Adres van de redactie

Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)

Poststraat 6 9712 ER Groningen

tel. 050 363 6712 fax 050 363 6992

gia@let.rug.nl

Adres van de uitgever

Barkhuis Publishing

Zuurstukken 37 9761 KP Eelde

tel. 050 3080936 fax 050 3080934

info@barkhuis.nl www.barkhuis.nl

©2005, Groninger Instituut voor Archeologie, Rijksuniversiteit Groningen

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen mits zij van een
duidelijke bronvermelding zijn voorzien. Inlichtingen: Groninger Instituut voor Archeologie

PALEO-AKTUEEL

16

ARCHEOLOGIE IN
2004

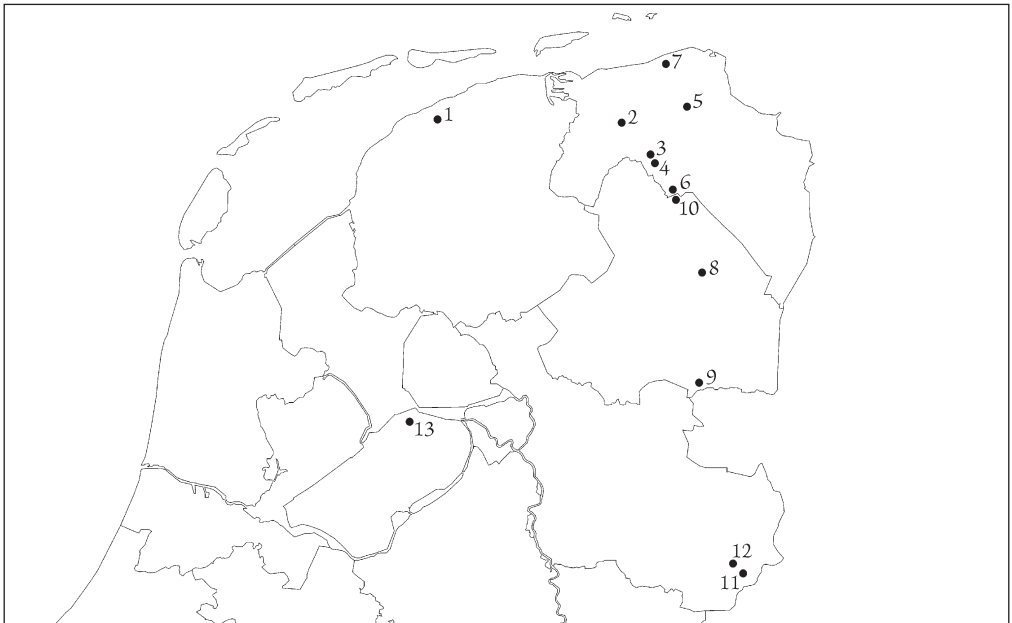
redactie

Jurjen M. Bos
Martijn van Leusen
Daphne Maring
Dick Stapert

Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
& Barkhuis Publishing
Groningen 2005

In dit nummer: 1) Nederland, 2) Duitsland, 3) Egypte, 4) Griekenland, 5) Italië, 6) Spanje.

In dit nummer: 1) Hallum, 2) Brillerij, 3) Groningen, 4) Haren, 5) Kroddeburen, 6) Noordlaren, 7) Wadwerd, 8) Borger, 9) Coevorden, 10) Midlaren, 11) Enschede, 12) Hengelo, 13) Swifterbant.

INHOUD

Voorwoord	vii
HARM TJALLING WATERBOLK Nogmaals 'het geheim van het oude heideland'	1
MARTIJN VAN LEUSEN & TYMON DE HAAS <i>e</i> DNA: naar een <i>e</i> -depot voor de Nederlandse archeologie	3
DICK STAPERT, DICK SCHLÜTER, LYKKE JOHANSEN & MARCEL NIEKUS Middenpaleolithische vondsten van Lonneker bij Enschede (Ov.)	8
DICK STAPERT, DICK SCHLÜTER & LYKKE JOHANSEN Het driehoekige vuistbijltje van Hengelo (Ov.)	16
DICK STAPERT Een geïsoleerde jongpaleolithische spits van Midlaren- 'De Bloemert' (Dr.): Hamburgien of Creswellien?	22
INGER WOLTINGE Gebruikssporenonderzoek aan de vuurstenen artefacten van de LBK-vindplaats Geleen (L.)	30
HELLE MOLTHOF & DAAN RAEMAEKERS Wat te doen met onze doden? Het grafitueel van de Swifterbantcultuur in Nederland	37
JOKE OOSTERHUIS Locatiekeuze van de Trechterbekercultuur op kaartblad 17 (Dr.)	44
HENNY GROENENDIJK Vuurstenen bijlen uit het wierdengebied: bronnenkritiek graag!	49
MIRANDA DE WIT Hernieuwd onderzoek op de Daalkampen te Borger (Dr.)	53
JOHAN NICOLAY Midlaren - 'De Bloemert': een archeologisch paradijs aan de oevers van het Zuidlaardermeer (Dr.)	57
JOHAN NICOLAY EN BERT TUIN Archeologisch spoorzoeken in het gebied rondom 'De Bloemert': een waarderend onderzoek bij Noordlaren (Gr.) en Midlaren (Dr.)	63

PETER ATTEMA & GIJS TOL Nieuwe veldverkenningen en een oude verzameling, werken aan de archeologische kaart van de gemeente Nettuno (Italië)	71
TYMON DE HAAS & GIJS TOL Survey in Campana, gemeente Nettuno (Italië)	77
REINDER REINDERS De opgraving van de Zuidoostpoort van Nieuw Halos (Griekenland) in het Olympisch jaar 2004	84
RENÉ CAPPERS Onderzoek aan plantenresten uit Grieks-Romeins Karanis (Fayum, Egypte): een doorstart na 70 jaar	89
JURJEN BOS & ERWIN BROUWER Kruisvormige mantelspelden in vroegmiddeleeuws Friesland	96
TESSA KROL & JURJEN BOS Een verklaring voor de hoeveelheid Angelsaksisch aardewerk in Drenthe	101
FRITS VREDE Archeobotanisch onderzoek aan het van Starkenborghkanaal (Gr.)	105
EGGE KNOL Karolingische wapengraven in Wadwerd (Gr.) en Hallum (Fr.)	112
DICK STAPERT & HENNY GROENENDIJK Kogelpotten langs de Oude Aa nabij het Friescheveen, Gem. Haren (Gr.)	118
JESSICA GRIMM De dierenbotten van de Dornburg (Duitsland)	124
WIETSKE PRUMMEL Dierlijke resten uit een 17e eeuwse redoute van de vesting Coevorden (Dr.)	128
MARLIES VAN KRUINING Botten onder de slaapkamervloer in Kroddeburen (Gr.)	134
OTTO HARSEMA Terzijde van de weg naar Santiago, of: kijken naar waar de neus niet heenwijst	139

BOTTEN ONDER DE SLAAPKAMERVLOER IN KRODDEBUREN (GR.)

Marlies van Kruining¹

Voorgeschiedenis

Tijdens verbouwingen stuit men soms op eigenaardige zaken. Zo ook in juli 1999 aan de stadsweg te Kroddeburen, een gehucht ten noordwesten van Ten Post (fig. 1). Bij het verwijderen van de slaapkamervloer in het huis van de dames A. Haagsma en G. Deurloo stuitte de kleinzoon van mevrouw Deurloo op botten. De technische recherche werd gealarmeerd en de botten, afkomstig van twee menselijke individuen en een vrijwel compleet runderskelet, werden opgegraven (met schep en theelepels). Archeologische begeleiding heeft niet plaatsgevonden. Er zijn helaas geen tekeningen gemaakt en politiefoto's vormen de enige documentatie van deze curieuze vondst. In dit artikel zal worden ingegaan op een aantal aspecten van deze vondst.²

De vondstomstandigheden

Volgens de bewoonsters van het huis lagen de botten ongeveer 18 cm onder het vloerniveau, ingebed in een pakket vette klei. Het rund lag op de linkerzij over de twee menselijke skeletten (zonder schedels!) heen, waarbij een hand van een van de mensen op de nek van het rund lag (met ca. acht cm tussen hand en nek). De kop en nek van het beest lagen naar achteren geklapt op de ribben. Beide mensen lagen gestrekt op de rug met de hoofdzijde richting het oosten, de kop van het rund lag ongeveer richting het westen. Behalve de botten werd ook een stukje metaal gevonden. Volgens C.G. Koopstra van ARC bv (mond. mededeling), is het een niet te determineren stukje metaal dat niet nader te dateren is. Na het verwijderen van deze vondsten werd de grond licht omgewoeld, echter zonder resultaat. Daarna zijn de tuin en

directe omgeving van het huis afgezocht met een metaaldetector, maar ook dit leverde niets op. Nog datzelfde jaar werd in de tuin direct naast de bewuste kamer een vijver van vijf bij vijf meter gegraven, met een diepte van 60 cm. Er is tijdens het graven niets gevonden dat met de botten onder het huis in verband kan worden gebracht. Het huis staat ruim een halve meter hoger dan de omringende tuin. De tuin kan dus afgegraven zijn, wat het ontbreken van vondsten kan verklaren.

Het botmateriaal

Door ligging in de vochtige klei waren de botten erg poreus en zijn ze tijdens het opgraven gefragmenteerd geraakt. In totaal zijn er 135 dierlijke en 141 menselijke botten en botfragmenten verzameld. Het grootste deel van de dierlijke botten, 130 stuks, behoort toe aan één rund. Het ontbreken van knaag- en vraatsporen wijst erop dat de resten niet lang aan de oppervlakte hebben gelegen. Aan de breuksporen op de schedel is te zien dat de hoorns zijn verwijderd, mogelijk samen met de huid. Van het rund ontbreken slechts enkele hand- en voetbotjes evenals bijna alle staartbotjes en het rechter scheenbeen. Omdat het skelet zo goed als compleet is en er geen slachtsporen te zien zijn, kan ervan worden uitgegaan dat het dier niet gegeten is. De botten leveren geen aanwijzing over de doodsoorzaak. Op basis van de onvolgroeide distale en/of proximale uiteinden van de botten kon worden vastgesteld dat het dier 15 maanden of jonger is. De schedel kon niet gebruikt worden voor leeftijdsbepaling, omdat deze zich nog in Kroddeburen bevindt. Aangezien het dier nog niet volgroeid is, wordt hier niet verder ingegaan op sekse en

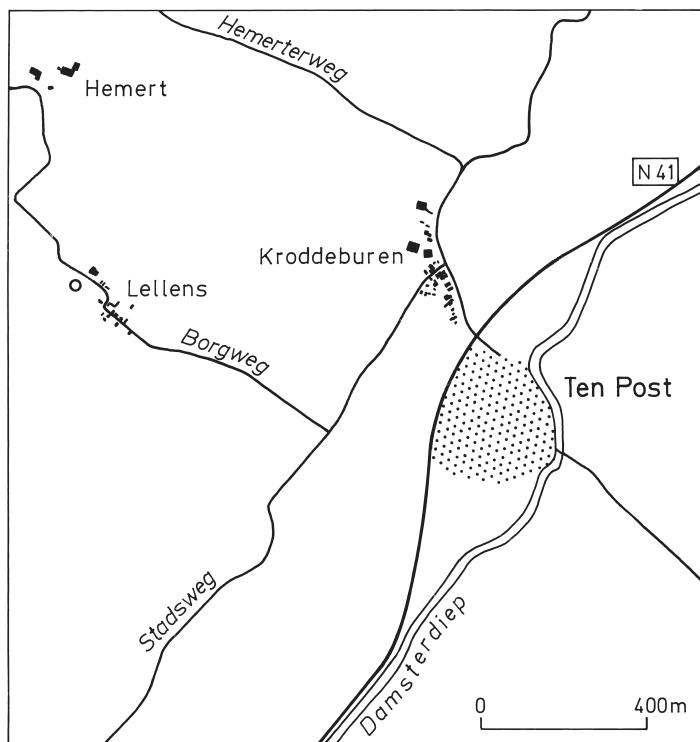

Fig.1. De ligging van Kroddéburen
(tek. J.H. Zwier).

schofthoogte. De resterende vijf dierlijke botten zijn afkomstig van andere runderen, van een schaap/geit en een paard.

De 141 menselijke botten zijn afkomstig van twee individuen. Omdat de botten van beide personen niet apart zijn verzameld tijdens de opgraving, konden niet alle botten aan één van beide worden toegewezen. Daarbij werd het scheiden van de botten bemoeilijkt door de incompleetheid en de overeenkomstige fysieke leeftijd van de individuen. Deze leeftijden zijn bepaald aan de hand van de fusie en ontwikkeling van verschillende botdelen. Omdat de ontwikkeling van het skelet min of meer volgens een vast patroon verloopt, kan de leeftijd vrij nauwkeurig worden bepaald. Omdat de schedels ontbreken, is de fusie van epifysen met diafyzen als indicator gebruikt voor de leeftijd. Uit de resultaten kan geconcludeerd worden dat individu A 14–19 jaar en individu B 15–25 jaar oud moet zijn geweest

op het moment dat zij stierven.

Voor het vaststellen van het geslacht van de individuen is gebruik gemaakt van de niet-metrische kenmerken van het bekken. Met enige voorzichtigheid kan worden geconcludeerd dat het om twee mensen van het mannelijke geslacht gaat. Omdat de botten nog niet zijn volgroeid en de skeletten incompleet zijn, moet ook de lichaamslengtebepaling als indicatie worden beschouwd. De lange beenderen die gebruikt konden worden van individu A, zijn de rechter *humerus* en de rechter *ulna*. Door de lengtes van deze botten te vermenigvuldigen met een bepaalde factor (Trotter, 1970) blijkt de eerste jongen tussen de 1,56 en 1,72 meter groot te zijn geweest. Van het tweede individu kon alleen de linker *ulna* gebruikt worden. Hieruit resulteert een lengte tussen 1,65 en 1,73 meter. De tweede jongen (individu B) was dus waarschijnlijk groter én ouder.

Pathologieën en trauma

Een aantal botten vertoont pathologische verschijnselen. Omdat niet alle botten aanwezig zijn en de verschijnselen bij meerdere ziektes kunnen voorkomen, is een eenduidige diagnose niet mogelijk. In de rechter- en in mindere mate ook bij de linkergewrichtskom van de heup van individu A zijn (pus-)gaten en een onregelmatige laag botweefsel te zien. Het bot ziet er uit alsof het nog aan het vergroeien is, maar de diepe gaten en botreacties zijn in dit proces niet in te passen. Helaas ontbreekt de bijpassende dijbeenkop die meer aanwijzingen zou kunnen leveren in de vorm van botreacties en/of slijtageglans (*eburnatie*) (White, 1991). De botreactie rond het *acetabulum* (gewrichtskom van de heup) kan wijzen op een dislocatie, maar omdat de linkerheup dezelfde kenmerkende afwijkingen vertoont – zij het in mindere mate – moet er waarschijnlijk toch van een andere oorzaak worden uitgegaan. In ieder geval ziet het er naar uit dat bewegingen als lopen, pijnlijk zijn geweest.

Verder zijn twee lende- (*lumbale*) wervels aan elkaar vastgegroeid. Het is niet mogelijk de wervels toe te schrijven aan één van de twee individuen. Dit ziektebeeld komt onder meer voor bij de chronische ziekte *Bechterew*, en de metabolische stoornis *Forestier* (*DISH*). Bij deze aandoeningen treden verbeningen van de ligamenten op – vooral in de wervelkolom, maar ook in het bekken – waardoor gewrichten onbeweeglijk worden. De bovengenoemde aandoening in de gewrichtskommen van de heupen kan hier ook mee te maken hebben, omdat de ziekte meestal in dat gebied begint.

Behalve bovengenoemde pathologische verschijnselen, is in het botmateriaal de onderste helft van een nekzwervel aanwezig. Het breukvlak van de wervel is scheef, maar regelmatig. Onder de microscoop is duidelijk te zien dat de botstructuur van het breukvlak en de zijkant van het bot dezelfde kleur en glans hebben. Daarom is het zo goed als zeker dat het snijvlak op de wervel voor depositie is ontstaan. Beschadigingen op botten die tijdens de op-

graving zijn ontstaan, zijn duidelijk lichter van kleur. De halve nekzwervel is dus waarschijnlijk het gevolg van onthoofding. Het ontbreken van schedels ondersteunt deze hypothese.

Ouderdom van de vondsten

In eerste instantie was de ouderdom van de vondsten onbekend, omdat dateerbare vondsten ontbraken. Wel was duidelijk dat de skeletten meer dan honderd jaar oud moesten zijn, aangezien omstreeks die datum het huis is gebouwd. Om hier zekerheid over te verkrijgen is 200 gram menselijk botmateriaal voor een ¹⁴C-datering ingediend bij het Groninger Centrum voor Isotopen Onderzoek. De uitkomst van de conventionele datering is: 350±25 BP (GrN-25409). Gekalibreerd geeft dit een datering van 1460–1640 n.Chr. (95 % betrouwbaarheid) voor de periode waarin de personen zijn gestorven en in de grond terecht zijn gekomen.

Beknopte historische achtergronden

Om de vondsten van Kroddeburen te kunnen duiden, is het nodig een historisch kader te schetsen. Dankzij het werk van H. Buter van de Cultuurhistorische Werkgroep Ten Boer, is er veel bekend over de geschiedenis van het gebied. Hier wordt dan ook dankbaar gebruik gemaakt van zijn bevindingen.² Het blijkt dat de doodstraf slechts zelden voorkwam en alleen werd uitgevoerd bij een bijzonder zwaar delict als sodomie, gifmoord of kindermoord. In de archieven komen pas vanaf 1450 n.Chr. (mogelijk iets eerder) beulen voor en geen van hen heeft ooit – voor zover bekend – een onthoofding uitgevoerd. Ook de Rengers, een rechtersfamilie actief in het gebied rond Ten Post, hebben volgens de bronnen tussen ca. 1450 en 1632 nooit een doodvonnis uitgesproken. Dat doodvonnissen zelden in de archieven voorkomen, is echter niet verwonderlijk, omdat het nauwkeurig bijhouden van de administratie pas echt op gang kwam in de 17^e eeuw. De vindplaats ligt langs de middeleeuwse stadsweg die van Kroddeburen naar Appingedam liep.

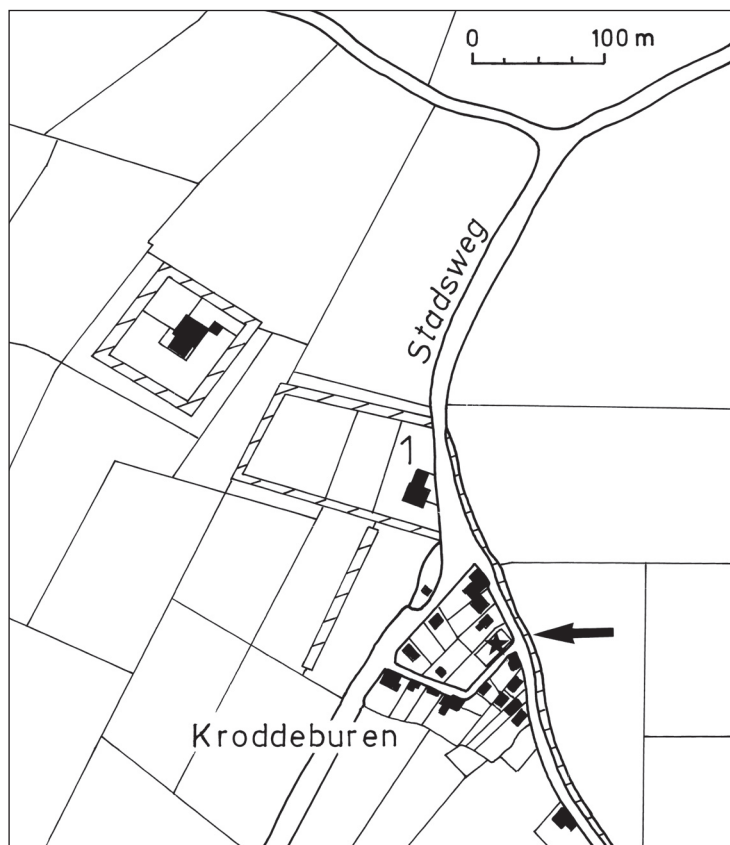

Fig. 2. De omgeving van de vindplaats (zie de pijl) met het voormalige terrein van de Hamminckborg (nr. 1) (tek. J.H. Zwier).

Rond 1650 werd dit een verharde trekweg. Ter hoogte van Ten Post werden toen de paarden gewisseld. Uit historische bronnen is het bestaan bekend van een 'kaak' (schandpaal) langs deze weg, op het latere terrein van de Hamminckborgh (Formsma *et al.*, 1973: p. 218) (zie fig. 2). Het huis aan de Stadsweg staat in een van de uithoeken van dit borgterrein. Het is niet bekend wanneer de kaak is opgericht en hoe vaak het gebruikt is voor lijfstraffen. De oudste vermelding dateert uit 1689, maar dat wil niet zeggen dat de "kaak van Kroddeburen" (Wumkes, 1906) er niet al eerder stond.

Conclusie

Het historisch onderzoek geeft geen uitsluitel over de achtergronden van de vondst. Een relatie tussen de kaak en de skeletten lijkt aannemelijk, alleen ontbreekt het bewijs hiervoor.

Twee mogelijkheden zijn nog niet genoemd. Het eerste is dat de skeletten onderdeel uitmaken van een begraafplaats, maar dit is niet erg waarschijnlijk. Uit historische bronnen is hier niets van bekend, noch zijn er meer skeletten aangetroffen. Een andere mogelijkheid is een misdrijf. Het blijft echter de vraag wat het rund met beide mannen te maken heeft. De skeletten van Kroddeburen blijven een curieuze vondst zonder een eenduidige verklaring.

Summary

The remains of two humans and one bovine, dating from late medieval times, were found underneath a bedroom floor at Kroddeburen (Groningen). The skulls of both young males were missing and one of the top cervical vertebrae was sliced in half. This suggests a violent death by decapitation. Since there were no other finds on the site and no such evidence is known from

historical sources, the site probably was not a graveyard. In medieval times there was a pillory nearby. However, the historical records do not mention a death sentence in this area. A plausible explanation for this strange combination of finds is therefore hard to give.

Noten

1. Lopende Diep 28, 9712 NW Groningen.
2. Graag wil ik de volgende personen bedanken: G. Deurloo en A. Haagsma voor hun gastvrijheid en het beschikbaar stellen van de foto's. H. Buter voor zijn historische kennis en de mogelijkheid om gebruik te maken van zijn archief. Tot slot dank ik W. Prummel (GIA) en C. Koopstra (ARC bv) voor hun advies.
3. Documentatie van H. Buter (Ten Boer) en brief van Buter aan Van Kruining (06-02-2002; 12-06-2005).

Literatuur

- Formsma, W.J., R.A. Luitjens-Dijkveld Stol & A. Pathuis, 1973. *De Ommelander Borgen en Steenhuizen*. Assen.
- Nickel, R., A. Schummer & E. Seiferle, 1984. *Lehrbuch der Anatomie der Haustiere I*. Berlin und Hamburg.
- Trotter, M., 1970. Estimation of stature from intact long limb bones. In: T.D. Stewart (ed.), *Personal Identification in Mass Disasters*. Washington, pp. 71-84.
- White, T.D., 1991. *Human Osteology*. San Diego, California.
- Wumkes, G.A., 1906. De kaak van Kroddeburen. *Groningsche Volksalmanak*, pp. 31-40.